

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

13112

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

כבוד ועונג שבת (שיעור 4)

דיני קידוש

שיעור מספר 30

בשיעור הקודם למדנו על היחס בין מצוות 'זכור את יום השבת לקדשו' לבין מצוות הקידוש על היין. בשיעור זה נלמד כמה מדיני קידוש.

א. כוס הקידוש ושתייתו

נפח כוס הקידוש, וכמה יש לשתות ממנו?

בש"ס נאמר מספר פעמים –

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף קט עמוד ב

אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוב: כוס של ברכה צריך שיהא בו רובע רביעית, כדי שימזגנו ויעמוד על רביעית

המשמעות היא שכל כוס המלווה מצווה מסוימת צריכה להכיל רביעית¹. אמנם זו הכמות שהכוס צריכה להכיל, אך אין זו בהכרח הכמות שצריכים לשתות (יש לציין שכוסות המלוות מצוות שונות דורשות כמות שתייה שונה. בשיעור זה נעסוק בכמות הדרושה בכוס קידוש בלבד). בגמרא נאמר –

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קה עמוד ב

המברך צריך שיטעום

מה שיעורה של 'טעימה' זו? בשאלה זו חלקו האמוראים –

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קז עמוד א

מטעימת יין - כל שהוא, רבי יוסי בר יהודה אומר: מלא לוגמא. אמר רב הונא אמר רב, וכן תני רב גידל דמן נרש: המקדש וטעם מלא לוגמא - יצא, ואם לאו - לא יצא

אם כך יוצא שכוס הקידוש צריכה להכיל רביעית, אך חלקו האמוראים האם יש לשתות ממנה מעט, או מלוא לוגמיו. למסקנה הוכרע שאם לא שתה מלוא לוגמיו – לא יצא ידי חובת קידוש על הכוס. מהו "מלוא לוגמיו"?

תלמוד בבלי מסכת יומא דף פ עמוד א

מלא לוגמיו. אמר רב יהודה אמר שמואל: לא מלא לוגמיו ממש, אלא כל שאילו יסלקנו לצד אחד ויראה כמלא לוגמיו

מלוא לוגמיו הוא הכמות שאדם יכול להכיל בפיו, באחד מלחיו, באופן שיראה כמי שמילא פיו מים. מצד אחד, שיעור זה הוא סובייקטיבי, ותלוי בלחיו של השותה. מצד שני, הפער בין אנשים רגילים אינו גדול במיוחד, כפי שמעירים בעלי התוספות –

תוספות מסכת פסחים דף קז עמוד א ד"ה "אם"

נראה שהוא רוב רביעית, דאמרינן לקמן יהוא דשתה רובא דכסא¹. ודוקא לאדם בינוני, אבל לעוג מלך הבשן בעי טפי מצד אחד, שיעור מלוא לוגמיו של ענק, כעוג מלך הבשן, אכן יהיה גדול יותר. אך הפער בין אנשים רגילים אינו גדול במיוחד, לכן יש משמעות לקביעת נפח מסויים שיש לשתות בקידוש. כך פסק בשולחן ערוך –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעא סעיף יג

צריך לשתות מכוס של קידוש כמלא לוגמיו, דהיינו כל שיסלקנו לצד אחד בפיו ויראה מלא לוגמיו, והוא רובו של רביעית

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק מז סעיף ט

כוס של ברכה, צריך שיהיה בה לפחות רביעית הלוג יין... ושיערו לנו גדולי האחרונים את מידתה. יש הנוהגים על פי מנהג ירושלים עתיק לקחת כוס המכילה 86 סמ"ק (כמניין "כוס")... והנוהגים כדעת החזון איש זצ"ל מחמירים ולוקחים כוס המכילה 150

¹ בימי קדם היה נהוג למזוג את היין, כלומר, להוסיף מים ליין. היחס היה ¼ יין ו-¾ מים. בכדי שתהיה רביעית בכוס, היו שמים ¼ רביעית יין.

פסקי תשובות אורח חיים סימן רעא אות לג

לפי המציאות לאחר מדידות מדוייקות, נמצא שיעור מלוא לוגמיו אצל רובא דעלמא הוא בין 50 ל - 55 סמ"ק

השתייה נמדדת לא רק לפי כמות, אלא לפי הזמן בו שותים –

משנה ברורה סימן רעא ס"ק סח

ודע עוד דהשיעור של מלא לוגמיו צריך לשתות בלי הפסק הרבה בינתיים, דהיינו שלא ישהה מתחלת שתיה ראשונה עד סוף שתיה אחרונה יותר מכדי שתיית רביעית, ועל כל פנים לא יפסיק זמן רב כדי אכילת פרס, ואם הפסיק בכדי אכילת פרס – אף בדיעבד לא יצא

שער הציון סימן רי ס"ק יא

נראה לי דסתם שתיית רביעית משערין כדרך שתיית בני אדם

מי צריך לשתות?

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קז עמוד א

המקדש וטעם מלא לוגמא - יצא, ואם לאו - לא יצא

מלשון הגמרא משמע שהמקדש עצמו צריך לשתות מכוס הקידוש. הבה"ג דן במציאות שהמקדש קידש, ואחרים שתו ולא הוא -

ספר הלכות גדולות סימן ב - הלכות קידוש והבדלה עמוד צו

והיכא דיהבו ליה כסא לקדושי, וקדיש, ואישתלי ולא טעים, ושקלוה אחריני ושתייה – מיתן ליה כסא אחרינא, ומברך בורא פרי הגפן ושתי, דאמר מר (פסחים קז א) המקדש טעם מלא לוגמיו יצא, ואם לאו לא יצא

מדבריו עולה שאם המקדש עצמו לא שתה – לא יצאו ידי חובת הקידוש. וכך הסכימו הגאונים. אך רוב הראשונים חלקו על זאת, וכתבו שדיינו שאחד המסובים ישתה –

רשב"ם מסכת פסחים דף קז עמוד א

וטעם מלא לוגמא יצא ואם לאו לא יצא. והכי הלכתא. והוא שלא טעם אחד מכל המסובין, אבל טעם אחד מהם – יצאו כולן ידי חובתן, ואף על פי שלא טעמו

ניתן לנסח את הדין הזה בשני אופנים –

1. אין צורך שהמקדש ישתה רביעית. צריך שהמסובים ישתו רביעית יחד.

2. אין צורך שהמקדש עצמו ישתה רביעית. דינו שמישהו מהמסובים ישתה רביעית.

נפקא מינה ברורה בין הניסוחים – האם ניתן לצאת ידי חובת קידוש בשתיית כמה מהמסובים במצטבר? רבו של הריטב"א הסתפק בשאלה זו –

חידושי הריטב"א מסכת עירובין דף עט עמוד ב

מורי ז"ל היה מסופק אם לא טעם אחד מהם מלא לוגמיו שטעמו בין כולם כשיעור ההוא אם יצאו, אבל בתוספות כתבו דיצאו דכולם מצטרפין למלא לוגמיו

כפי שמעיד הריטב"א, היו מבעלי התוספות שכתבו שתיית מספר מסובים יחד מוציאה ידי חובה. לשיטתם אין צורך שאדם אחד ישתה רביעית, אלא שתיה רביעית מהקידוש. הרא"ש חלק על האפשרות הזאת –

רא"ש מסכת פסחים פרק י סימן יח

ויראה שהאחד מן המסובין צריך לשתות מלא לוגמא. ואין שתיית שנים מצטרפין למלא לוגמא, דלא מיקרי שתיה של הנאה בפחות ממלא לוגמא ואנן בעינן שיהנה האדם מכוס של ברכה

הרא"ש מסביר שטעם הדרישה לשתית מלא לוגמיו היא שיוצאים ידי חובת קידוש רק מתוך הנאה מהכוס של ברכה, ושתיית פחות ממלא לוגמיו לא מסבה הנאה. ממילא לא ניתן לצרף שתייה של מספר מסובים לשתית מלא לוגמיהם. הפוסקים הצדיקו את השיטה המובאת בריטב"א –

ערוך השולחן אורח חיים סימן רעא סעיף לו

וטעם דעה ראשונה שאין מצטרפין המלא לוגמיו משתיית שנים טעמים משום דפחות ממלא לוגמיו אין בה הנאה גמורה ואנן בעינן שיהנה אחד מהם הנאה גמורה אבל הריטב"א כתב בעירובין בשם התוס' שמצטרפין שתיית כמה מהמסובין לכמלא לוגמיו. והטעם פשוט – דוודאי יש הנאה גם ממעט יין, ולכן מברכין אף על כל שהוא, משום שאסור ליהנות בלא ברכה

הרא"ש טוען שפחות ממלא לוגמיו לא נחשב שתייה של הנאה. ערוך השולחן טוען כנגדו שזה לא נכון – הרי גם על אכילה ושתייה מועטת מברכים, מכיוון שיש הנאה גם בכל שהוא!

אך דברי הרא"ש התבססו על החובה לשתות מלוא לוגמיו. לפי השיטה שמובאת בריטב"א, מה טעם שתיית מלוא לוגמיו?

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן סט

כמלא לוגמיו מכיון שהוא יתובי דעתא בשתייה לאיש אחד, נחשב כששתו סך זה מהכוס שתיה חשובה אף ששתו זה שנים ושלשה ויותר ... והנאה בעלמא הא איכא גם בפחות מכמלא לוגמיו כדכתב ערוך השולחן ... וגם לעי"ד דכשישתו רביעית מצטרפין לכוי"ע

באגרות משה מסביר – הרא"ש ודאי צודק, שהטעם שיש לשתות שיעור מלוא לוגמיו הוא מפני שבשיעור זה אדם מיישב דעתו. זו הסיבה שצריך שישתו את השיעור הזה, אך אין זה אומר בהכרח שאדם אחד חייב לשתות את כל השיעור לבדו!
הוא מסיים באמירה שאם כל המסובים שתו רביעית יחד, זהו ודאי שיעור משמעותי, וגם הרא"ש מודה שכאשר קבוצה שותה שיעור משמעותי שכזה יצאו ידי חובתם.

ברם, אמנם הרא"ש כתב שדי הוא שהמקדש ישתה מלוא לוגמיו, ושתיית האחרים לא מצטרפת לשיעור זה. אך גם הוא מודה שיש מצווה שהאחרים יהנו מהקידוש –

רא"ש מסכת פסחים פרק י סימן טז

אף על פי שאין צריכין לשתות לכתחילה, מיהו מצוה לשתות

❖ הרחבות – סגולה לעין טובה – שתיית יין קידוש

מדוע יש מצווה לשתות, בנפרד מהקידוש? יתכן זה קשור לדברי הר"ן שלמדנו בשיעור הקודם –

חידושי הר"ן מסכת פסחים דף קו עמוד א

אלא קידושא דאורייתא – דליליא הוא, דהוי בכניסתו. אלא (ביום זה לא קידוש, אלא) לפי שאין אומרים שירה אלא על היין, כיון שמברכים על היין בתחלה שלא כדרך שאר סעודות, הוי כעין שירה ושבח לקדושתו של יום

בכדי לקיים את מצוות הקידוש, דיינו שהמקדש ישתה. אך יש מצווה נוספת – ללוות את הסעודה בשיר ושבח לקדושתו של יום. היין מאפשר את השיר והשבח, ולכן מצווה שכולם ישתו ממנו.
וכך פסק בשולחן ערוך –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעא סעיף יז

אם לא טעם המקדש, וטעם אחד מהמסובין כמלא לוגמיו יצא; ואין שתיית שנים מצטרפת למלא לוגמיו, ומי"מ מצוה מן המובחר שיטעמו כולם. וי"א דכיון שבין כולם טעמו כמלא לוגמיו יצאו, דשתיית כולם מצטרפת לכשיעור. והגאונים סוברים שאם לא טעם המקדש לא יצא, וראוי לחוש לדבריהם

ברם פוסקים אחרים נקטו למעשה כדברי השיטה המובאת בריטב"א –

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן סט

כמדומני שנהגין להקל שמצטרפין, ובערוך השולחן סימן רע"א סעי' ל"ו מכריע כן להלכה

❖ הרחבות – בירור נוסף בראשונים ופוסקים אם שתיית רבים מצטרפת לרביעית

שמירת שבת כהלכתה פרק מח סעיף יז

לכתחילה ישתה המקדש בעצמו שיעור "כמלוא לוגמיו" מן היין, ולא יתן לחברו לשתות במקומו, וגם לא יתחלק עמו בשתיית שיעור זה של "מלוא לוגמיו" של יין. ומי שאינו יכול לשתות יין "כמלוא לוגמיו", יטעם מעט מן היין, ואחר יתן לחברו לשתות "כמלוא לוגמיו". ובדיעבד יצא ידי חובה אף אם התחלק עם חברו בשיעור "כמלוא לוגמיו" ... ובדיעבד ... גם אם לא טעם המקדש כולם, ואחד המסובין שתה כמלוא לוגמיו, ואפילו אם שתו אחדים מן המסובים שהתכוונו לצאת ידי חובה בשמיעת הקידוש מפי המקדש, והם שתו יחד "כמלוא לוגמיו" – יצאו כולם ידי חובתם

ילקוט יוסף שבת א סימן רעא - דיני קידוש על היין סעיפים לז-לח

לכתחלה ראוי שהמקדש עצמו ישתה מהיין מלוא לוגמיו. ואם המקדש לא טעם כמלוא לוגמיו, אלא טעם מעט, ואחד מהמסובין טעם כמלוא לוגמיו, בדיעבד יצאו כולם ידי חובת קידוש, ואפילו לא שתו כלל כמלוא לוגמיו וכלומר, שאף אחד מהמסובין לא שתה מלוא לוגמיו לבדו, אלא שתיית המסובין יחד הייתה יותר ממלוא לוגמיו, אין זה מעכב, ויצאו ידי חובת קידוש ... מצוה מן המובחר שכל המסובים יטעמו מן היין לחיבוב מצוה

סיכום:

נפח כוס הקידוש, וכמה יש לשתות ממנו?

מספר פעמים בש"ס (לדוגמא – במסכת עירובין דף כ"ט ע"ב) נקבע שכוס של ברכה צריכה להכיל רביעית יין. במסכת פסחים (דף ק"ה ע"ב) נאמר שהמברך צריך לטעום. בהמשך (דף ק"ז ע"א) חלקו התנאים מה שיעור "טעימה" זו. ת"ק אומר שהטעימה יכולה להיות כל שהוא, ואילו רבי יוסי בר יהודה אמר שצריך לשתות מלוא לוגמיו. האמוראים פסקו כרבי יוסי בר יהודה, וכך פסק בשולחן ערוך. על פי הגמרא במסכת יומא דף פ ע"א, מלוא לוגמיו הוא הכמות שאדם מסוגל להכיל בפיו, באחד מלחייו, באופן שיראה כמי שמילא פיו מים. אמנם שיעור זה משתנה מאדם לאדם, אך בעלי התוספות (על פסחים דף ק"ז) פסקו שזה רוב רביעית. כך נפסק בשו"ע ובשש"כ. הפסקי תשובות סיכם את הערכת הפוסקים, שהכוס צריכה להכיל לפחות 86 סמ"ק, ויש לשתות לפחות 50 סמ"ק.

מי צריך לשתות?

במסכת פסחים (דף ק"ז ע"א) נאמר שאם המקדש לא שתה מלוא לוגמיו – לא יצא ידי חובת הקידוש. הבה"ג והגאונים פסקו שאם קידש ואחרים שתו – יש להביא כוס נוספת ויקדש שנית. לא יוצאים ידי חובת הקידוש אם המקדש עצמו לא שתה. אך רוב הראשונים כתבו שיש צורך שהמסובים ישתו מלוא לוגמיהם, לאו דווקא המקדש עצמו. ברשב"ם משמע שצריך שאחד המסובים ישתה רביעית. וכך כתב הרא"ש, שיש צורך לשתות שתייה מהנה, ואין הנאה בשתייה של פחות מרביעית. אך הריטב"א מצטט ראשונים שפסקו שאין צורך שאדם אחד ישתה מלוא לוגמיו. שתיית המסובים כולם לצד זאת, הרא"ש כתב שיש מצווה שכולם ישתו. להלכה פסק בשו"ע שלכתחילה טוב שהמברך עצמו ישתה מלוא לוגמיו, אך למעשה יוצאים ידי חובה בשתיית אחד המסובים, ומצווה וראוי שכולם ישתו. וכך פסקו בשש"כ והילקוט יוסף. ברם ערוך השולחן והאגרות משה פסקו ששתיית כמה מהמסובין מצטרפת לכתחילה, כשיטה שהובאה בריטב"א.

ב. קידוש במקום סעודה

במשך כל הדורות, בקהילות רבות נהגו לקדש בבית הכנסת בסיום התפילה. הגמרא מבררת את המשמעות והצורך של קידוש זה.

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף ק עמוד ב

אותם בני אדם שקידשו בבית הכנסת. אמר רב: ידי יין - לא יצאו, ידי קידוש - יצאו. ושמואל אמר: אף ידי קידוש לא יצאו. אלא לרב, למה ליה לקדושי בביתה? - כדי להוציא בניו ובני ביתו. ושמואל, למה לי לקדושי בבי כנישתא? - לאפוקי אורחים ידי חובתן, דאכלו ושתו וגו' בבי כנישתא. ואזדא שמואל לטעמיה, דאמר שמואל: אין קידוש אלא במקום סעודה.

רש"י מסכת פסחים דף ק עמוד ב

ידי יין לא יצאו - שאם יש להם יין לשתות בביתם - חייבין לברך בורא פרי הגפן, שאינם פטורין בברכת הכוס. אין קידוש אלא במקום סעודה - ואם קידש ולא סעד לא יצא ידי קידוש.

חברותא פסחים דף ק עמוד ב

מבאר עתה הגמרא את המנהג לקדש בבית הכנסת. אותם בני אדם שקידשו בבית כנסת, שהיו נוהגין שהשליח ציבור היה מקדש בבית כנסת בליל שבת ויו"ט: אמר רב: ידי ברכת היין לא יצאו, ואם רוצים לשתות יין אח"כ בביתם צריכים לברך שוב בורא פרי הגפן, לפי שאינם יוצאים בברכת היין שבבית הכנסת, שהרי עקרו ממקומן, והוי ליה היסח הדעת. אבל ידי קידוש יצאו אעפ"י שהם אינם אוכלים בבית כנסת. היות ואין צורך שהקידוש יהא במקום סעודה. ושמואל אמר: אף ידי קידוש לא יצאו, כדמפרש לקמן, שאין קידוש אלא במקום סעודה. והוינן בה: אלא לרב, למה ליה לשליח ציבור לקדושי בביתה? והרי כבר יצא ידי קידוש בבית הכנסת. ומשנינן: כדי להוציא את בניו ובני ביתו ידי חובת קידוש. והוינן בה: ושמואל, למה לי לשליח ציבור לקדושי בבי כנישתא, בבית הכנסת, מאחר שאינו יוצא בזה ידי קידוש, לפי שאינו אוכל שם? ומשנינן: כדי לאפוקי להוציא את האורחים ידי חובתן. שלגביהם הוי קידוש במקום סעודה, משום דאכלו ושתו וגו' לנים בבי כנישתא. ואזדא שמואל לטעמיה, דאמר שמואל: אין קידוש אלא במקום סעודה! והמקדש שלא במקום סעודה לא יצא ידי חובתו

רב אומר שאמנם השומעים יאלצו לברך "בורא פרי הגפן" שנית אם ירצו לשתות יין בביתם, אך הם יצאו ידי חובת מצוות הקידוש. שמואל חולק וסובר שרק האורחים שאוכלים במקום הקידוש יוצאים ידי חובת הקידוש, מכיוון ש"אין קידוש אלא במקום סעודה".

מדוע אין קידוש אלא במקום סעודה? הרשב"ם מציג שני הסברים –

רשב"ם מסכת פסחים דף קא עמוד א (ד"ה "אף ידי")

אין קידוש אלא במקום סעודה –

1. דכתיב (ישעיה נח) "וקראת לשבת עונג" – במקום שאתה קורא לשבת, כלומר קרייה דקידוש, שם תהא עונג, ומדרש הוא (כעין זאת כתוב בתוספות ד"ה "אף ידי" ובבה"ג סימן ב' עמוד צ"ה)
2. אי נמי סברא היא – מדאיבע קידוש על היין, כדתניא לקמן (דף קו א) זוכרהו על היין, מסתמא על היין שבשעת סעודה הוקבע, דחשיב.

לכאורה יש הבדל משמעותי בין פירושי הרשב"ם. ניתן לבאר את משמעות "אין קידוש אלא במקום סעודה" בשני אופנים –

1. **דין בסעודה** – הסעודה מקבלת את חשיבותה מכוח הקידוש. לכאורה זו כוונת הרשב"ם בפירושו הראשון. היאך נקבע את המקום הראוי לסעודה? במקום הקידוש – שם יהא עונג שבת (סעודה). המקום בו קידשו – הוא המקום הנכון לסעודה.
 2. **דין בקידוש** – כדי שתהיה משמעות של "קידוש" לברכה ושתייית היין, יש לעמוד במספר תנאים, המקנים חשיבות למעשה זה. אחד התנאים הוא שהקידוש יהיה חלק מסעודה. כפי שכתב הרשב"ם בפירושו השני – מצוות הזכירה על היין היא לא על יין העומד לעצמו, אלא יין המלווה את הסעודה. (הרחבה והעמקה בחקירה זו מופיעים באגרות משה חלק אורח חיים ד' סימן סג)
- יש לציין שהרא"ש הביא מדרש דומה מאוד למדרש שהרשב"ם ציטט בפירושו הראשון –

רא"ש מסכת פסחים פרק י סימן ה

אין קידוש אלא במקום סעודה, דכתיב וקראת לשבת עונג במקום עונג שם תהא קריאה

מדרש דומה, אך הפוך בדיוק! המדרש המופיע ברשב"ם אומר שהמקום בו קידשו הוא המקום הנכון לסעודה. אם כך הסעודה מקבלת את חשיבותה מכוח הקידוש. המדרש שהביא הרא"ש אומר שבמקום שבו מתכוונים לסעוד, שם המקום הנכון לקדש. כלומר – כיצד נקבע את המקום הנכון לקדש? לפי המקום בו מתכוונים לסעוד. מהמדרש עולה, אם כך, כאפשרות השניה – דין "קידוש במקום סעודה" הוא דין בקידוש, בכך שהוא מורה לנו היכן יש לקבוע אותו!
הרא"ש הביא את המדרש באופן דומה לרשב"ם, וקשר אותו לקיום מצוות "זכור את יום השבת לקדשו" (בו עסקנו בשיעור הקודם) –

פסקי ריא"ז מסכת פסחים פרק י הלכה א אות ז

ומן התורה בין אם קידש על הכוס בין אם קידש בלא כוס, כמו שמקדשין בתפלה – יצא, אבל חכמים תיקנו לקדש על הכוס, כי קידוש זה שעל הכוס לא יהיה אלא במקום סעודה, שנאמר וקראת לשבת עונג, שתהא קריאת השבת במקום עונג

על העיקרון שניתן לקיים את מצוות קידוש השבת ללא כוס הקידוש למדנו בשיעור הקודם. הרא"ז מקשר קישור נוסף – הקידוש צריך להיעשות בנפרד, במקום הסעודה, כדי לקשר בין מצוות הקידוש לבין עונג שבת.

מה נחשב 'סעודה'

אביי העיד כיצד הנחה רבה את תלמידיו ביחס לקידוש שהיו עושים בביתו –

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קא עמוד א

אמר אביי: כי הוינא בי מר כי הוה מקדש אמר לן: טעימו מידי, דילמא אדאזליתו לאושפיזא מתעקרא לכו שרגא, ולא מקדש לכו בבית אכילה, ובקידושא דהכא לא נפקיתו, דאין קידוש אלא במקום סעודה

חברותא פסחים דף קא עמוד א

אמר אביי: כי הוינא בי מר, כשלמדתי אצל רבה, כי הוה מקדש, אמר לן: טעימו מידי כאן בביתי, דילמא אדאזליתו לאושפיזא (עד שתגיעו לאכסנייתכם) מתעקרא לכו שרגא (יכבה שם הנר) ולא מקדש לנו בבית אכילה, לא תוכלו לעשות שם קידוש ולא לאכול. ובקידושא דהכא לא נפקיתו - דאין קידוש אלא במקום סעודה. ולכן, תאכלו פה, כדי שיהא הקידוש ששמעתם ממני במקום סעודה, ותוכלו לצאת בו ידי חובת קידוש

רבה אמר לתלמידיו "טעימו מידי" – טעמו משהו, כדי לקיים את הקידוש במקום סעודה (בהמשך נעיר על הצורך לקדש לאור הנר). האם ניתן לדייק מכאן שאין צורך בסעודה ממש, אלא דיו שיטעם 'משהו'?

לפני שנפנה לראשונים שיענו על שאלה זו, יש לציין – אם קידוש במקום סעודה הוא דין בסעודה (ההבנה הראשונה שהצגנו לעיל), לכאורה "קידוש במקום סעודה" יהיה רק קידוש הנעשה בסמוך לסעודת השבת, הנקבעת על הפת (כפי שכתב הרשב"ם – מסתבר שהקידוש על היין שתיקנו הוא קידוש על יין המלווה את סעודת השבת. אין ספק שכוונתו היא לסעודת השבת שחייבים בה, ולא אכילה בעלמא).

מנגד, אם קידוש במקום סעודה הוא דין בקידוש (ההבנה השניה שהוצגה לעיל), שהקידוש מקבל חשיבות מכך ששתיית היין מלווה באכילה, בהחלט יתכן שאכילה זו לא תהיה בהכרח לחם, אלא כל אכילה משמעותית.

למרות שלשונו של רבה היא לשון "טעימת משהו", בעלי התוספות סבורים שכוונתו הייתה לאכילת פת –

תוספות מסכת פסחים דף קא עמוד א

טעימו מידי - נראה דהיינו טעימת לחם, כדאמרינן בפ"ג דשבועות (דף כב:): כדאמרי אינשי ניטעום מידי ואזלי ואכלי ושתו. ואם מועיל מיני תרגימא להשלים ג' סעודות שבת כמו בסוכה היינו דוקא בסעודה שלישית אבל לא בסעודת ערבית ושחרית שהם עיקר כבוד שבת.

הצורך של בעלי התוספות להביא את הסוגיה ממסכת שבועות, בכדי להראות שלשון "טעימה" יכול להיות נסוב על אכילה משמעותית, מראה שהם סבורים שפירוש זה דחוק מעט. אם כך, מדוע בעלי התוספות מסבירים שהטעימה שרבה התייחס אליה היא טעימת לחם, אם פירוש זה נראה להם מעט דחוק? ניתן להציע שבעלי התוספות סברו כאפשרות הראשונה שהצגנו, שכאמור, עולה ממנה שהקידוש במקום הסעודה צריך להיות קידוש בסמוך לסעודת שבת, הנקבעת על הפת. ברם הבית יוסף כתב שפירוש זה אינו הכרחי, והציע אפשרות אחרת –

בית יוסף אורח חיים סימן רעג אות ה[ב]

אין להוכיח שהתוספות ... חולקים על סברא זו, מדכתבו בריש פרק ערבי פסחים ... טעומו מידי, נראה דהיינו טעימת לחם דוקא, דאיכא למימר דלא כתבו כן משום דבשתיית כוס לא ליפקו ידי קידוש, אלא משום דלא נפקי ידי סעודה אלא בפת, וכדמשמע מסוף לשונם

בסוף דבריהם, בעלי התוספת מתייחסים לשאלה אם יוצאים ידי חובת סעודת שבת באכילת מאכלים אחרים, ולא בהכרח לחם. ניתן להבין את הקשר לדיון זה בשני אופנים –

1. לפי ההסבר שהצענו - מכיוון שהקידוש צריך להיות במקום סעודה, הוא צריך להיות סמוך לסעודה בה יוצאים ידי חובת סעודת שבת.
 2. לפי הצעת הבית יוסף - תוספות מסבירים – רבה התעקש שתלמידיו יאכלו, שמא נרם יכבה ולא תהיה להם יכולת לקיים את סעודת השבת בביתם. החשש הוא שמא לא יוכלו לקיים את סעודת השבת, אם כך אך סביר הוא שרבה אמר להם לאכול לחם, בכדי שיצאו ידי חובת סעודת שבת.
- לפי הצעת הבית יוסף יתכן שאין הכרח לאכול לחם בכדי שהקידוש ייחשב במקום סעודה. אך סעודת שבת יש לסעוד על פת. הטור מצטט את הגאונים שהקלו מפורשות בגדרי סעודה –

טור אורח חיים הלכות שבת סימן רעג

כתבו הגאונים: הא דאמרינן 'אין קידוש אלא במקום סעודה', אין צריך שיגמור שם כל סעודתו, אלא אפילו אכל דבר מועט, או שתה כוס יין שחייב עליו ברכה – יצא ידי קידוש, וגומר סעודתו במקום אחר. ודווקא שאכל לחם או שתה יין, אבל אכל פירות לא

הפוסקים העירו שאם יין יכול להיחשב 'סעודה', מאכלי מזונות על אחת כמה וכמה –

מגן אברהם סימן רעג ס"ק יא

באוכל מיני תרגימי מה' מינים יצא דהא עכ"פ חשיבי טפי לסעודת שבת מיין

למדנו לעיל את דברי הריא"ז, שכתב שתקנת חז"ל לקדש על היין, ולא לצאת ידי חובת קידוש בתפילה (כפי שלמדנו בשיעור הקודם), קשורה לחיוב לקשר בין הקידוש לבין העונג. הריא"ז הקל יותר מהגאונים, אך גם הוא הנחה הלכתית –

פסקי ריא"ז מסכת פסחים פרק י הלכה א אות ט

אם היה רוצה לוכל מיני מגדים בבית אחד ועוד היה רוצה לאכול עיקר סעודתו בבית אחר, מקדש במקום שאוכל סעודה הראשונה ואין צריך לקדש במקום סעודה השנייה, לפי שכל סעודת השבת חשובה היא, ואפי' סעודת עראי סעודת קבע היא נחשבת בשבת, ויצא בקידוש הראשון, ועל הסעודה השנייה מברך בורא פרי הגפן, ואחר כך אוכל סעודתו

לפי הריא"ז האכילה בשבת תמיד נחשבת קבע, על כן הקידוש במקום הסעודה יכול להיקבע על פירות. אך הריא"ז סיים וכתב שבסעודה הבאה יברך "בורא פרי הגפן" שנית. מדוע? ניתן להציע שתי אפשרויות – הריא"ז נקט כשני הצדדים שהצגנו –

מצד אחד, כדי שהקידוש יהיה משמעותי, צריך שיהיה מלווה באכילה, אחרת אינו מקיים את מצוות **הקידוש**. מצד שני, הסעודה צריכה להיות מלווה ביין. בלי יין, אין לסעודה את המהות של סעודת שבת.

אפשרות שנייה להבנת דברי הריא"ז מבוססת על דברי הראשונים שלמדנו בשיעור הקודם. בהקשר של קידוש היום, כתבו חלק מהראשונים ששתיית יין זו אינה קידוש, אלא חלק מהשיר והשבח שצריכים ללוות את הסעודה –

חידושי הר"ן מסכת פסחים דף קו עמוד א

'אין לי אלא בלילה, ביום מנין? תלמוד לומר: "את יום". משמע לי דהך דרשא אסמכתא בעלמא היא, דאי קדושא דיממא מדאורייתא, היכי לא אמרינן אלא 'בורא פרי הגפן' ותו לא, והרי ברכה זו ברכת הנהנין היא ולא מעין קדוש! אלא קידושא דאורייתא – דליליא הוא, דהוי בכניסתו. אלא ... שלפי שאין אומרים שירה אלא על היין, כיון שמברכים על היין בתחלה שלא כדרך שאר סעודות, הוי כעין שירה ושבח לקדושתו של יום

יתכן שאף הרא"ז התכוון לכך. מאחר שאכל מיני מגדים בסמוך לקידוש, יצא ידי חובת קידוש. אך סעודת השבת צריכה להיות מלווה ביין, בכדי שיהיה בו שיר ושבח לקדושתו של יום. גם להבנה זו יש משמעות רבה ביחס לחקירתנו. בפירושו השני כתב הרשב"ם שמסתבר שהיין שיש לקדש עליו הוא יין המלווה את הסעודה. הסברנו לעיל שפירוש זה מבין שחובת קידוש במקום הסעודה מגדירה את חובת הקידוש, שיעשה על יין שבסעודה, ולא על יין מנותק מסעודת השבת. ההבנה הנוכחית של דברי הרא"ז חולקת על כך. לדבריו יש חובה שהקידוש ילווה באכילה, ובלי קשר לזה יש מצוות סעודת השבת, שצריכה להיעשות אף היא עם יין, אך יין זה לא צריך להיות יין קידוש (להיפך מדברי הרשב"ם, ש"מסתבר" שהיין הוא דווקא היין המלווה את סעודת השבת).

כאמור, אין זה חד משמעי שבעלי התוספות חלקו על הגאונים או הרא"ז. אך המהר"ם בוודאי חלק עליהם –

הלכות שמחות (למהר"ם מרוטנברג) סימן קמו

ברכת כוס של מילה בשבת דאסור לשתות קודם שיקדש, ואפילו ביום צריך לקדש על הכוס כדאמרינן בערבי פסחים (פסחים ק"ו א') זכור את יום השבת לקדשו זכריהו על היין ... וכיון דבעי לקידושי ואין קידוש אלא במקום סעודה, נמצא שאסור לשתות קודם קידוש, להכי ליתביה לינוקא

המהר"ם כתב שיש לתת את כוס המילה לילד לשתות, מכיוון שאסור למבוגרים לשתות, שהרי קידוש זה לא יהיה במקום סעודה.

❖ הרחבות – האם זה חינוכי לתת יין לילד לפני קידוש?

מהמהר"ם עולה שאין יכולת לקבוע את הסעודה הסמוכה לקידוש על היין, שלא כדברי הגאונים והרא"ז (וכפשט דברי התוספות, שלא כביאור הבית יוסף). רבינו יונה מסביר שאין חיוב אכילת לחם בשבת מצד עצמו, אלא רק מחמת שיש חיוב לקדש במקום סעודה, חובה לאכול לחם סמוך לקידוש –

רבינו יונה על הר"ף מסכת ברכות דף לו עמוד ב

בשני הפעמים שחייב לקדש, אחת ביום ואחת בלילה, צריך שיאכל פת, כדי שיהיה הקידוש במקום סעודה. אבל בפעם השלישית, שאינו צריך לקדש – אם ירצה לפטור עצמו בפירות – הרשות בידו

מדבריו עולה שאין אפשרות לקיים את חובת 'קידוש במקום סעודה' אלא על הפת, כפי שנראה מהמהר"ם (ברם הוא הפך את המשוואה. בתחילת הדברים הצענו שהסוברים שניתן לקיים קידוש במקום סעודה בפת בלבד, סוברים שקידוש במקום סעודה הוא דין בסעודת השבת. רבינו יונה הפך את התמונה על פיה. לשיטתו אין חיוב עצמאי של אכילת פת לסעודה כלל! גם הדין של אכילת פת לסעודה נובע מהחיוב שהקידוש ילווה באכילה משמעותית). להלכה היו שהחמירו על עצמם לקדש רק בסמוך לאכילת פת, כדברי המהר"ם ורבינו יונה –

מעשה רב (הנהגות הגר"א) הלכות שבת אות קכב

אף בקדוש היום אינו מקדש אלא במקום סעודה גמורה ולא מיני תרגימא או יין

אך ההלכה המקובלת אינה כך –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעג סעיף ה

כתבו הגאונים הא דאין קידוש אלא במקום סעודה, אפילו אכל דבר מועט, או שתה כוס יין שחייב עליו ברכה, יצא ידי קידוש במקום סעודה וגומר סעודתו במקום אחר. ודוקא אכל לחם או שתה יין, אבל אכל פירות, לא סגי: ולפי זה היה מותר למוהל ולסנדק לשתות מכוס של מילה בשבת בשחרית. אם שותין כשיעור. אבל נהגו ליתן לתינוק.

השולחן ערוך פוסק כגאונים, ונראה שהרמ"א הסכים עם דבריו, אך העיר שלמעשה בבריתות נהוג שהקטן שותה את כוס הברכה, כדברי המהר"ם.

❖ הרחבות – פרטי דין בקיום קידוש במקום סעודה על ידי שתיית יין

ברם הפוסקים כתבו שיש מקומות שניתן לסמוך על הרא"ז –

חיי אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל ו

השלטי גיבורים כתב דאפילו פירות מהני, ויש לסמוך עליו בשחרית אם חלש לבו קצת

וכדבריו פסק במשנ"ב (ס"ק כו).

ילקוט יוסף שבת א סימן רעג (דין קידוש במקום סעודה) סעיף יב

הנוהגים ... אחד מקדש על כוס יין ושונה רביעית יין מכוס הקידוש, או שטועם כזית עוגה, ושאר יחידי הקהל אינם מדקדקים בכך, אלא כיון שכיוונו לצאת ידי חובת קידוש בשמיעתם נוהגים לטעום שם פירות ומגדנות ושותים שכר ובירה וכיוצא בזה, ודעתם לחזור ולקדש אחר כך כשילכו לביתם להוציא את בני ביתם ידי חובת קידוש, יש אומרים שאינו נכון לעשות כן, שכיון שאין זה קידוש במקום סעודה לגבי השומעים מיחידי הקהל, הרי הם כאוכלים ושותים בלי קידוש. ויש מתירים ומקיימים המנהג. ואף על פי שהחרד לדבר ה' יחוש לעצמו שלא לטעום שם אלא אם כן שותה בעצמו רביעית יין או אוכל כזית עוגה מחמשת המינים, מכל מקום אין למחות באלו שנוהגים להקל בדבר. אלא שלפחות נכון שיאכלו כזית פירות ויברכו ברכה אחרונה

קולא נוספת הביאו הפוסקים בהקשר של פסח. בפסח בדרך כלל אין מיני מזונות, ולכן הפוסקים סמכו על הרי"א"ז -

תשובות והנהגות כרך ב סימן קס

ראיתי בהנהגות הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל שבנו מציין שבפסח קידש ולא אכל מזונות רק פירות וקידש עוד הפעם בביתו, והוא דעת השלטי גבורים שאפשר לקדש על פירות, ודלא כשו"ע שאין מקדשין על פירות, ומכל מקום כמה אחרונים סוברים שיש לסמוך על זה לענין קידוש ביום והביאם המ"ב בסימן רע"ג ס"ק כ"ו ע"ש. ומעתה בפסח דליכא מזונות והוא שעת הדחק שפיר יש להקל לקדש על פירות

ברם שימו לב שהרב פיינשטיין נהג אף כהנהגה השנייה של הרי"א"ז, ובירך על היין שנית לפני הסעודה. כאמור, אין זה מעיקר הדין, אך פוסקים רבים אימצו זאת כהנהגה טובה -

תשובות והנהגות כרך א סימן רסד

ובעיקר הדין לחזור ולקדש, אף על פי שקידש, מצאתי ב"שלטי גבורים" שמביא לברך לפני סעודה 'בורא פרי הגפן', אף שכבר קידש קודם, ומנהגינו בזה מנהג וותיקין אף שהעולם מקילין ויש להם על מה לסמוך, ובמקום אחר הארכתני בזה הרבה שמנהגינו להחמיר בזה הוא נכון

כפי שביארנו לעיל, פסיקה זו מבוססת על אחד משני דברים - א. רצון לקיים את שתי המשמעויות של קידוש במקום סעודה - הקידוש משמעותי רק אם הוא מלווה באכילה, וקריאת העונג של הסעודה צריכה להיות מלווה ביין. ב. שהיין ילווה את הסעודה, מצד השיר והשבח התלוי ביין. כפי שהדגשנו, זו חומרה נאה, אך אינה מעיקר הדין.

קידוש בלי סעודה - בלי לצאת ידי חובת קידוש

בגמרא שראינו לעיל, שמואל אמר שמכיוון שאין קידוש אלא במקום סעודה, לא יוצאים ידי חובת קידוש בלא סעודה -

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף ק עמוד ב

אותם בני אדם שקידשו בבית הכנסת. אמר רב: ידי יין - לא יצאו, ידי קידוש - יצאו. ושמואל אמר: אף ידי קידוש לא יצאו ... דאמר שמואל: אין קידוש אלא במקום סעודה

הצבענו לעיל על הבדל בין ניסוחי הראשונים, מהם עלו שתי אפשרויות - שזהו דין בקידוש, או דין בסעודה. אם זהו דין בסעודה, שהמקום הנכון לסעוד הוא במקום הקידוש, על פניו אין בעיה לקדש ולשתות בלי לסעוד. אמנם הוא לא יצא ידי חובת קידוש או סעודה, ויהיה מוטל עליו לקדש שנית ולסעוד, אך לכאורה אין בכך כל רע.

ברם מדברי המהר"ם נראה שלא סבר כך. המהר"ם כתב שבברית מילה, מכיוון שלא יוצא ידי חובת קידוש, עליו לתת לקטן לשתות. מדוע אין למברך את האפשרות לשתות את היין, ולקדש שנית מאוחר יותר? עולה שהמהר"ם סובר ש'קידוש במקום סעודה' הוא דין בקידוש. אין אפשרות לקדש ולשתות את היין אם אין עמו סעודה.

(להלכה, כאמור, נפסק שהיין עצמו יכול להיחשב סעודה. אנו דנים כעת בתפיסה העקרונית). ברם היו שחלקו על כך -

שו"ת יביע אומר חלק ב - אורח חיים סימן יט אות טו

בשו"ת אגודת איזוב מדברי (תאו"ח סי' יב) הביא ד' הגאון מליסא בסידור דרך החיים, שכי, דהא דאין קידוש אלא במקום סעודה, היינו שאסור לאכול בבית אחר, או אפילו באותו בית אם לא יקדש אח"כ שנית. אבל במה שטעם בשעת הקידוש, אף שלא יאכל (סעודה) במקום זה, אין כאן שום איסור

לפי הגאון מליסא (הרב יעקב מליסא, בעל נתיבות המשפט ועוד ספרי פסיקה רבים, מגדולי הפוסקים בסוף המאה ה-18) אם קידש בלא סעודה לא יצא ידי חובת קידוש, ועליו לקדש שנית, אך אין בכך כל רע. הרב משה פיינשטיין הסביר את דעת שמואל כך -

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב סימן קסג

צריך לפרש ד'אין קידוש אלא במקום סעודה' שאמר שמואל אינו שאסור לקדש, אלא שאף שקידוש לא יצא לומר שיותר לא יצטרך לקדש, אלא דבשעה שיאכל סעודתו יצטרך לקדש עוד הפעם, משום דהסעודה לא נפטרה בקידוש שעשה שלא במקום סעודה אף שהיה רשאי לקדש

לשאלה זו יש השלכה מעשית לדיון של הקידוש בבית הכנסת. בגמרא נאמר שהקידוש נעשה בשביל האורחים, לא בשביל דיירי המקום. אם כך עולה השאלה – מי שותה את יין הקידוש? עקרונית לפי דברי המהר"ם והנוקטים כמותו, המקדש לא יכול לשתות מכוס הקידוש אלא אם כן הוא יוצא בו ידי חובת קידוש. אך לפי הגאון מליסא אין בכך בעיה. הראשונים חלקו בשאלה זו –

בית הבחירה למאירי מסכת פסחים דף קא עמוד א

אחר שקידוש בית הכנסת אינו מועיל אלא לאורחים ואף לשליח צבור עצמו, יש מי שמפקפק לאסור לשליח צבור עצמו לשתות מכוסו, שהרי אסור לאדם שיטעום קודם שיקדש. ואף גדולי המפרשים כתבו בתשובת שאלה שהדבר יפה שלא לשתות ממנו ש"צ אלא שיטעימו לתינוקות. ומכל מקום אף הם חזרו לומר שלאותו כוס מיהא קידושו מועיל, וכן הדברים נראין. ולא עוד, אלא שהדבר הדור למברך לטעום, וכל שכן במקום שאין תינוקות, שאם אינו טועם נעשית ברכה לבטלה

אם שליח הציבור אינו יוצא ידי חובה בקידוש זה, שתייתו היא שתייה לפני קידוש, זה אסור! מטעם זה היו שהורו שיתן לקטן לשתות במקומו². אך הפוסקים הללו חזרו בהם ואמרו שאף מהודר שהמברך ישתה, משני שיקולים – 1. קשה לומר שהקידוש לא מאפשר למברך עצמו לשתות, למרות שלא יצא ידי חובת קידוש. 2. במידה ולא יהיה קטן שישתה, המברך עלול שלא לדעת שאם הוא לא שותה, זו ברכה לבטלה! להלכה לא מקובל לסמוך על דברי הגאון מליסא, וכן נפסק שיתנו את היין לתינוק –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רסט סעיף א

ונהגין לקדש בבית הכנסת, ואין למקדש לטעום מיין הקידוש אלא מטעימו לקטן, דאין קידוש אלא במקום סעודה

❖ הרחבות – האם נכון לקדש בבתי הכנסת בימינו?

הקשר בין הקידוש לבין נרות שבת

ראינו לעיל את עדותו של אב"י על הנהגותיו של רבו, רבה, בזמן שתלמידיו הגיעו אליו לקידוש בשבת –

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קא עמוד א

אמר אב"י: כי הוינא בי מר כי הוה מקדש אמר לן: טעימו מידי, דילמא אדאזליתו לאושפיזא מתעקרא לכו שרגא, ולא מקדש לכו בבית אכילה, ובקידושא דהכא לא נפקיתו, דאין קידוש אלא במקום סעודה

האם חששו של רבה, שהנרות של תלמידיו יכבו לפני חזרתם לביתם, הוא חשש פרקטי, או גם חשש הלכתי?

רא"ש מסכת פסחים פרק י סימן ה

יש רוצים להביא ראיה מכאן שאין מקדשין אלא לאור הנר ומפרשי מתעקרא לכו שרגא ולא תוכלו לקדש בלא נר. וליתא דהכי פירושו ולא תאכלו בלא נר אבל אם היו רוצים לאכול בלא נר היו יכולים לקדש

היו מהראשונים שהוכיחו מדברי רבה שקידוש חייב להיעשות לאור הנר. לשיטתם יש קשר מהותי בין מצוות העונג והכבוד המתקיימים בהדלקת הנרות לבין מצוות "זכור את יום השבת לקדשו" שנעשית בקידוש על היין.

הרא"ש דחה את דבריהם, והסביר שחששו של רבה היה פרקטי, ולא הלכתי. אין חובה הלכתית לקדש לאור הנר, אך יותר נוח לאכול באור.

ברם היו ראשונים שראו קשר מהותי בין הנרות לבין הקידוש –

ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות שבת [ב] קידוש

אמר מהרי"ש שראה מאביו מה"ר יצחק ז"ל כאשר היה מקדש בליל שבת היה תולה עיניו ומסתכל בנרות הדולקות על גבי השלחן. ואמר טעמא למנהגו, דהדין כך שכל המברך ברכת המזון גם הוא צריך שיתן עיניו בכוסו כדי שיוכל לכוון

רבנו יצחק היה מתבונן בנרות עת שהיה מקדש, בנימוק שכך נכון לכוון – תוך כדי התבוננות בדבר הרלוונטי לברכה. לשיטתו כוונה נכונה בקידוש נעשית בתשומת לב לנרות, שעל ידם מקיימים את מצוות עונג וכבוד השבת.

אך הרמ"א מעיר שיש סתירה פנימית בדבריו –

² האם זו בדיק אותה סיבה שהצגנו לעיל? לפי טעם האיסור שהצענו לעיל, אסור לקדש אם סעודה לא תהיה סמוכה לקידוש. הטעם של המפקקים שמצטט המאירי מורכב יותר. לולא איסור אכילה ושתיה לפני קידוש, נראה שהם לא היו מעלים על דעתם שיש לאסור את השתייה, ואכמ"ל.

דרכי משה הקצר אורח חיים סימן רעא אות ח

וצ"ע, דנראה דצריך ליתן עיניו בכוס, כמו בכוס של ברכת המזון!

אכן ניתן להבין שיש קשר משמעותי בין הקידוש לבין הנרות. אך אין ספק שיש קשר הדוק בין הקידוש לבין כוס היין! המהר"ל עצמו השווה את ההבטה בנרות להבטה בכוס בעת ברכת המזון. האם לא יותר נכון להתבונן בכוס בזמן הקידוש?
הרמ"א הציע דרך לקיים את שני הדברים -

ונראה דכשאומר "ויכלו" נותן עיניו בנרות, ובשעת הקידוש – בכוס, דאז יוצא ידי שניהם

וכך גם פסק להלכה –

הגהות הרמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעא סעיף י

כשמתחיל יתן עיניו בנרות, ובשעת הקידוש – בכוס של ברכה. וכן נראה לי

אליה רבה סימן רעא אות כא

כשמתחיל יתן עיניו בנרות – עד שיגמור ויכלו

והמג"א כתב שאין סיבה לא לקיים את שניהם –

מגן אברהם סימן רעא ס"ק כג

ומיהו אין זו קושיה, דאפשר ליתן עיניו בכוס ובנר

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק מז סעיף לא

בשעה שמתחיל לומר "ויכלו" יתן עיניו בנרות השבת ... ובשעת אמירת ברכת "הגפן" והקידוש יתן עיניו בכוס של ברכה, שלא יסיח דעתו מן הכוס. וגם השומעים, המכוונים לצאת ידי חובה מפי המקדש, יתנו עיניהם בנרות וביין

**רבנות –
סימנים רס"ט רע"א רע"ג**

סיכום

נפח כוס הקידוש, וכמה יש לשתות ממנו?

מספר פעמים בש"ס (לדוגמא – במסכת עירובין דף כ"ט ע"ב) נקבע שכוס של ברכה צריך להכיל רביעית יין. במסכת פסחים (דף ק"ה ע"ב) נאמר שהמברך צריך לטעון. בהמשך (דף ק"ז ע"א) חלקו התנאים כמה צריך להיות ב"טעימה" זו. ת"ק אומר שהטעימה יכולה להיות כל שהוא, ואילו רבי יוסי בר יהודה אמר שצריך לשתות מלוא לוגמיו האמוראים פסקו כרבי יוסי בר יהודה, וכך פסק בשולחן ערוך.

על פי הגמרא במסכת יומא דף פ ע"א, מלוא לוגמיו הוא כדי שישלך את המשקה ללחיו ויראו לחייו כמלאים. אמנם שיעור זה משתנה מאדם לאדם, אך בעלי התוספות (על פסחים דף ק"ז) כתבו שזה רוב רביעית. כך נפסק בשו"ע ובשש"כ. הפסקי תשובות סיכם את הערכת הפוסקים, שהכוס צריכה להכיל מעל 86 סמ"ק, ויש לשתות מעל 50 סמ"ק.

מי צריך לשתות?

במסכת פסחים (דף ק"ז ע"א) נאמר שאם המקדש לא שתה מלוא לוגמיו – לא יצא ידי חובת הקידוש. הבה"ג והגאונים פסקו שאם קידש ואחרים שתו – יש להביא כוס נוספת ויקדש שנית. לא יוצאים ידי חובת הקידוש אם המקדש עצמו לא שתה.

אך רוב הראשונים כתבו שיש צורך שהמסובים ישתו מלוא לוגמיהם, לאו דווקא המקדש עצמו. ברשב"ם משמע שצריך שאחד המסובים ישתה רביעית. וכך כתב הרא"ש, שיש צורך לשתות שתייה מהנה, ואין הנאה בשתייה של פחות מרביעית.

אך הריטב"א מצטט ראשונים שפסקו שאין צורך שאדם אחד ישתה מלוא לוגמיו. שתיית המסובים כולם מצטרפת לרביעית. לצד זאת, הרא"ש כתב שיש מצווה שכולם ישתו. להלכה פסק בשו"ע שלכתחילה טוב שהמברך עצמו ישתה מלוא לוגמיו, אך למעשה יוצאים ידי חובה בשתיית אחד המסובים, ומצווה וראוי שכולם ישתו. וכך פסקו בשש"כ והילקוט יוסף.

קידוש במקום סעודה

הגמרא (מסכת פסחים דף ק' ע"ב) מביאה מחלוקת רב ושמואל האם יוצאים ידי חובת קידוש בקידוש על הכוס אם קידוש זה אינו מלווה בסעודה. להלכה נפסק כשמואל, ש'אין קידוש אלא במקום סעודה'. מדוע? בראשונים מצאנו שני ניסוחים למדרש הפסוק "וקראת לשבת עונג". הקריאה – היא הקידוש. העונג – הוא הסעודה. לפי גרסת הרשב"ם – במקום קריאת הקידוש שם יהיה העונג. לפי גרסת הרא"ש – במקום שבו יהיה העונג הוא המקום הנכון לקדש.

הרשב"ם הביא סברא נוספת – קביעת הקידוש על היין הוא לא קביעה על יין סתמי, אלא על יין המלווה את הסעודה. הרא"ש כתב שתקנת חכמים לקדש על הכוס, ולא בתפילה, נועדה לאפשר שהקידוש יעשה יחד עם הסעודה. מתוך ההבדל בין הטעמים והניסוחים עולות שתי הגדרות לחובת קידוש במקום סעודה – דין בסעודה – המקום הנכון לקבוע את הסעודה הוא המקום בו קידשו. דין בקידוש – חשיבות הקידוש תלויה בכך שהיין מלווה גם באוכל.

מה נחשב 'סעודה'

אם קידוש במקום סעודה הוא דין בסעודה, הזקוקה ליין, לכאורה צריכה זו להיות סעודת השבת, על הפת, ואין אפשרות לאכול דברים אחרים.

אם קידוש במקום סעודה הוא דין בקידוש, בהחלט יתכן שניתן לאכול משהו אחר כדי לקיים את החיוב שהקידוש יהיה במקום הסעודה, וחובת סעודת שבת תתקיים על פת בנפרד.

במסכת פסחים (דף ק"א ע"א) אביי מספר שרבה היה מורה לתלמידיו שביקרו אותו ושמעו קידוש מפיו שיטעמו **משהו**, שמא לא יקדשו ויאכלו בביתם.

תוספות כתבו שאמנם רבה אמר "משהו", אך כוונתו היא לפת.

ניתן להתלבט האם כוונת התוספות היא שרבה רצה שגם יצאו ידי חובת סעודת שבת, או שסברו שלא מקיימים את חובת הקידוש במקום הסעודה אלא בפת.

ברם המהר"ם, מבעלי התוספות, כתב שיש לתת את היין מברכת המילה לקטן, ולא לשתות אותו, מכיוון שאין קידוש אלא במקום סעודה. לשיטתו לא ניתן לקיים קידוש במקום סעודה אלא על הפת. וכן רבינו יונה כתב בצורה קיצונית יותר – כל חיוב אכילת פת בשבת נובעת מהחיוב של 'קידוש במקום סעודה'! מדבריו עולה באופן ברור שאכילת הפת הסמוכה ליין הוא דין בקידוש. במעשה רב הובא שהגר"א נהג כך, לקדש רק בסמוך לאכילת פת.

הגאונים כתבו מפורשות שקידוש במקום סעודה יכול להיעשות על יין וכדו', והמג"א הסביר שהכוונה היא גם למיני מזונות. אך לא פירות, מכיוון שאלו אינם סעודה.

הריא"ז הקל יותר, וכתב שניתן לקיים את חיוב הסעודה אף על פירות, ברם יברך על היין שניתן כשיבוא לסעוד את סעודת השבת.

בביאור הנחיה זו הצענו שתי אפשרויות –

1. קידוש במקום סעודה כולל את שני החיובים – חיוב לאכול יחד עם הקידוש (הנעשה, במקרה זה, על ידי אכילת פירות) וחיוב שקידוש ילווה את הסעודה (כלשונו השניה של הרשב"ם).
2. קידוש במקום סעודה מתקיים באכילת הפירות. בלי קשר לזה, בסעודה יש חיוב שיר ושבח, הנעשה בעזרת יין (כדברי הר"ן שלמדנו בשיעור הקודם).

הרב שטרנבוך ופוסקים נוספים החמירו כשיטה זו, אך אינה חיוב מעיקר הדין.

להלכה פסק בשו"ע כגאונים, שניתן לקבוע את הסעודה הסמוכה לקידוש על יין או מזונות. ובמקום צורך מיוחד (מי שמרגיש חלש, וכן בפסח אם אין אפשרות של מזונות) ניתן לסמוך על הריא"ז ולקבוע את הסעודה על פירות. בילקוט יוסף אף פסק שלא למחות ביד המקלים כריא"ז, שיש להם על מי שיסמוכו.

קידוש בלי סעודה – בלי לצאת ידי חובת קידוש

מפשט הגמרא עלה שמי שלא סועד במקום הקידוש לא יוצא ידי חובה. האם מותר לקדש ולשתות בלי סעודה, בלי לצאת ידי חובה, ויקדש במקום סעודה מאוחר יותר?

המהר"ם, שצוטט בחלק הקודם, אסר על המברך את ברכת המילה לשתות את כוס הברכה, מפני שיש חובת סעודה במקום הקידוש. מדבריו עולה שיש חובת סעודה במקום הקידוש (ולא רק שלא יוצא ידי חובה בקידוש שאינו מלווה בסעודה). אם כך, לשיטתו אסור לקדש ולשתות בלי לצאת ידי חובת קידוש.

הרב משה פיינשטיין הסביר שזהו הפשט בדברי שמואל, ובסידור דרך החיים לגאון מליסא כתב שאכן אפשר לקדש ולשתות, ויקדש שנית מאוחר יותר.

שאלה זו משפיעה על הדין ממנו התחילה הגמרא. האם מותר למקדש בבית הכנסת, שאינו סועד שם, לשתות מכוס הברכה? המאירי הביא מחלוקת בדבר. היו שאסרו, בנימוק שאם המקדש לא יוצא ידי חובה בקידוש זה, הרי ששתייתו היא שתייה לפני הקידוש, האסורה (שימו לב ששיטה זו לא בהכרח חולקת על ההבנה שקידוש במקום סעודה הוא דין ביציאת ידי חובת הקידוש. מכיוון שלא יוצא ידי חובת הקידוש, נוצרת בעיה הלכתית מצד אחר). הפוסקים הללו חזרו בהם, משני נימוקים – 1. אין זה סביר שהמקדש עצמו לא יכול לפחות לשתות מכוס הברכה. 2. אם יתרגלו לתת לקטן, כאשר לא יהיה קטן יתכן שאף אחד לא ישה, וזה חמור יותר. למעשה פסק השולחן ערוך שיתנו לקטן לשתות.

הקשר בין הקידוש לבין נרות שבת

אביי מספר (מסכת פסחים דף ק"א ע"א) שרבה היה מורה לתלמידיו שיאכלו בקידוש אצלו, שמא נרותיהם כבו לפני שובם הביתה. הרא"ש ציטט ראשונים שדייקו מכאן שיש חובה שהקידוש יעשה לאור הנרות. הוא חלק עליהם, וביאר שחששו של רבה היה שהתלמידים לא יקדשו ללא נרות מחמת חוסר הנוחות, ולא ממניעים הלכתיים. בעלי התוספות העידו שרבינו יצחק היה תולה עיניו בנרות עת שקידש, והסביר שבעת הברכה יש לתלות את העיניים בדבר בו מתרכזים. הרמ"א העיר על דבריו – הרי ברכת הקידוש ודאי קשורה לכוס הברכה, ממילא מתבקש שהוא יעיין בכוס ויתרכז בה! המג"א כתב שאין סתירה – ניתן להביט בנרות ובכוס יחד. הרמ"א עצמו כתב שיתחיל בהבטה בנרות, ולאחר מכן (אליה רבה – כאשר מגיע לברכת הגפן) יעבור ויתבונן בכוס. וכך פסק בשש"כ.

לאחר שהתחלנו לעסוק במצוות קידוש השבת בשיעור הקודם, בשיעור זה למדנו מדיני הקידוש. בשיעור הבא נעבור לדיני הבדלה.